

עוד מילים זעירות במשמעות לא רגילה

תדפיס מתוך מגדים

גיליון לז - אדר א תשס"ג

הוצאת תבונות

מכללת יעקב הרצוג להכשרת מורים

ליד ישיבת הר עציון

עוד מילים זעירות במשמעות לא רגילה

ברשימה קצרה ומעניינת שנתפרסמה בגיליון י של מגדים, דן שלמה מלכיאל [ז"ל] בעשר מילים קצרות, בנות הברה אחת, שניתן לפרשן שלא במשמעותן הרגילה, ועל ידי כך להבין יפה יותר את הכתובים שבהן הן מופיעות.¹ בשנים האחרונות מצאתי כמה מילים נוספות שראוי להוסיפן לרשימה זו.²

צא - "תזרם כמו דוה צא תאמר לר' (ישעיהו ל', כב). הכתוב עוסק בהרחקת עבודה זרה, והפירוש הרגיל הוא "תאמר לפסל: צא חוצה" (רד"ק). אולם מדברי המסורה עולה פירוש אחר. המסורה הקטנה בכתר ארם צובה מוסרת: "ל' בטינוף", והערת מסורה זו באה בשינויי לשון קלים גם בכתבי יד אחרים.³ רד"ק מבאר את משמעות הפירוש הזה: "ויש מפרשים צא כמו צואה, כלומר לפסל תאמר שהוא צואה ותשליכנו לחוץ. וכן הוא במסרה: לית לשון טינוף".⁴ וכך מפרש גם ר' ישעיה מטראני: "צא תאמר לו - מלשון 'ומצואתו לא רחץ' (משלי ל', יב)."⁵

ראוי לשים לב למילים "ותשליכנו לחוץ" שבפירוש רד"ק: ייתכן שהן עולות מן ההקשר, שהרי צואה היא דבר מאוס שהאדם משתדל להרחיקו ממנו. אולם נראה

1. ש' מלכיאל, 'משמעות לא רגילה למילים רגילות', מגדים י, תש"ן, עמ' 93-96. שלמה מלכיאל ז"ל הלך לעולמו ביום ט"ז בשבט תשס"ב. תנצב"ה.
2. חמש המילים הנידונות פה ראשונות מתאימות לכל הדרישות שהציג מלכיאל: מילה בת הברה אחת, שיש לה משמעות 'רגילה' ומוצע לפרשה בדרך אחרת בבואה בפסוק מסוים. בהמשך הדברים יידונו מילים נוספות בנות הברה אחת המתפרשות בדרך מיוחדת: ההבחנה בין שתי משמעויות המילה ראש; פירושה המיוחד של המילה כפי; והמילה קד הקיימת רק לפי מקצת הנוסחים.
3. בכ"י ל ובמקראות גדולות ונציה רפ"ד: "ל' לשון טינוף".
4. וכן בספר השורשים לרד"ק, שורש יצ"א: "ומשקל אחר השם 'בגללי צאת האדם' (יחזקאל ד', יב)... ומשקל אחר 'צאת בנות ציון' (ישעיהו ד', ד)... ומשקל אחר 'צא תאמר לו' (ישעיהו ל', כב) והמסורת עליו 'לית לשון טינוף'".
5. פירוש ר"י מטראני צוטט ממהדורת 'מקראות גדולות הכתר'.
נ"ה טור-סיני מציע לפרש בצורה דומה גם את דברי שמעי לדוד "צא צא איש הדמים ואיש הבליעל" (שמ"ב ט"ז, ז) ראה בספרו פשוטו של מקרא, ירושלים תשכ"ז, על שמ"ב ט"ז, ז ועל ישעיהו ל', כב. וכן בספרו הלשון והספר, כרך ראשון,² 1954, עמ' 372.

שבמילים האלה נשמע גם הד לפירוש האחר של המילה, ורד"ק שילב אפוא בפירושו זה את שני פירושי המילה 'צא'.

רים - "אשר בידו מחקרי ארץ ותועפת הרים לו" (תהילים צ"ה, ד). אפשר לפרש רים = ראם, כמו "אל מוציאם/מוציאו ממצרים כתועפת ראם לו" (במדבר כ"ג, כב; כ"ד, ח). המילה "תועפות" (שעניינה גובה ועצמה) באה רק בארבעה פסוקים במקרא: בשלושת הנזכרים כאן ובפסוק אחד נוסף (איוב כ"ב, ה). בשני הפסוקים מספר במדבר יוחסו "תועפות ראם" לקב"ה, כמו בפסוק בתהילים.

שמו של הראם בא בתנ"ך גם בצורה רים: "היאבה רים עבדך... התקשר רים בתלם עבתו" (איוב ל"ט, ט-י); "ומקרני רמים עניתני" (תהילים כ"ב, כב).

אפשר שנתכוון משורר תהילים לכפל משמעות. ההקשר, העוסק בשליטתו של הקב"ה על איתני הטבע, מתאים היטב להרים: "אשר בידו מחקרי ארץ ותועפת הרים לו. אשר לו הים... ויבשת" (תהילים צ"ה, ד-ה). אולם לצד זה קיים גם רמז לדימוי של הקב"ה המוכר מברכות בלעם, "כתועפת ראם לו".

גיל - איוב מתאר אנשים מרי נפש, "המחכים למות ואיננו ויחפרהו ממטמונים. השמחים אלי גיל, ישישו כי ימצאו קבר" (איוב ג', כ-כא). לפי ההקשר, נראה כי גיל כאן הוא דבר רע, המקביל ל'מות' הנזכר בפסוק הקודם ול'קבר' הנזכר בהמשך הפסוק. ואכן ראב"ע מפרש "יש אומרים כי גיל תנועה לשמחה ולאבל, כמו רנה", וכוונתו לר' יונה אבן ג'נאח בספר השורשים, שורש ג"ל. אמנם כאן אין מדובר

6. מתרגום יונתן לפסוקנו קשה להסיק כיצד נתפרשה לו המילה: "תרחקונון כמה דמרחקין ית טומאתא כין תרחקונון".

פירוש צא במשמעות 'צואה' מצוי כבר במדרשים, כגון בפסיקתא דרב כהנא דברי ירמיהו פסקא יג ב, מהד' מנדלבוים עמ' 226: "...כמה שנים אתם עובדים ע"ז, אותה שכתוב [ב] בה 'צא תאמר לו' - ציאה [צואה] תאמר לו, ואין נפשכם קמוטה ממנה" (השווה מדרש זוטא, איכה פרשה א; ילקוט שמעוני יהושע רמז יז; משלי רמז תקלב). פירוש זה משתמע גם מפירושו של רמב"ן למעשיו של משה כשראה את העגל (שמות ל"ב, כ): "והנה רצה לבזות מעשיהם, טחן האלוה שלהם והכניסו בבטנם שיוציאוהו ברעי ובצואה, כמו שנאמר 'תזרם כמו דוח צא תאמר לו'".

7. אמנם בפסוקים בספר במדבר באה כ' הדמיון וממתנת את ההגשמה שבייחוס קרני ראם לקב"ה, אך את התיאור הזה יש להבין בדרך השאלה כתיאור כוח, והדבר אפשרי בין שבאה כ' הדמיון בין שאינה באה.

8. נ"ה טור-סיני, רומז לקשר בין הביטויים "תועפות ראם" ו"תועפות הרים", באמרו כי שני הצירופים האלה השפיעו זה על זה בהתפתחות הלשון (פשוטו של מקרא, ירושלים תשכ"ז, על תהילים צה, ד).

9. אבן ג'נאח מתייחס שם גם לפסוקים נוספים מאותו השורש: "וגילו ברעדה" (תהילים ב', יא) "כי אבל עליו עמו וכמריו עליו יגילו" (הושע י', ה). פרשנים אחרים ניסו לפרש את 'גיל' בכל הפסוקים האלה במשמעותו הרגילה, כגון תרגום איוב לפסוקנו "דהו חדין לדיצא, השתא

במשמעות המנותקת לחלוטין מן המשמעות הרגילה של המילה; טענת אבן ג'נאח וראב"ע היא שהמשמעות היסודית של השורש אינה 'שמחה' אלא 'תנועה', ומשמעות זו יכולה לציין תנועה של שמחה או תנועה של אבל.

אל - כמה פעמים במקרא באה המילה אל בפני עצמה, כגון בקריאתה של נעמי לכלותיה "אל בנתי, כי מר לי מאד מכם" (רות א', יג). המפרשים משלימים בדרך כלל את המילה על פי הקשר הענייני, ויש שראו פה מילת קריאה העומדת לעצמה ואינה צריכה להשלמה. פירוש מקורי מובא במדרש רות רבה (פרשה ב יז): "אל בנותי - אללי בנותי". כלומר, המילה אל נתפסת כמילה קריאה המביעה כאב, כמו "אללי לי" (מיכה ז', א; איוב י', טו).

הן - כינוי הגוף לנסתרות בלשון המקרא הוא הנה (ולא הן, כבלשון המשנה). הכינוי הנה בא כ-25 פעמים במקרא, כגון "כי טבת הנה" (בראשית ו', ב). "שלוש הנה לא תשבענה" (משלי ל', טו). המילה הן באה בעברית שבמקרא למעלה ממאה פעמים, ומשמעותה לעולם הנה, הלוא'.

לכאורה, מתאים לדברינו גם הפסוק שנאמר על בנות מדין "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" (במדבר ל"א, טז) - המילה הן משמעה 'הלוא', והמילה הנה היא כינוי הגוף לנסתרות. אולם יש עדויות לפרשנות אחרת של הפסוק, ולפיה שתי

יחדון וכו', וכגון רש"י "שמחים אלי גיל וישישו אם היו מוצאים קבר. אלי גיל - בשביל השמחה והששון של (מציאות) קבר".

יצוין עוד כי נ"ה טור-סיני מציע לפרש את "גיל" בפסוקנו במשמעות של [אבן] גולל, ובהקבלה לקבר' שבהמשך הפסוק (נ"ה טורטשינר, ספר איוב, חלק ראשון, ירושלים תש"א, עמ' 44).

10. בפסוקים אלה דן בהרחבה ר' ויס בספרו משוט במקרא, ירושלים תשל"ו, עמ' 144-145. וראה בהרחבה שניים ממאמריו שם הקרובים לנושא מאמרנו: 'הוראות נשכחות לשרשים עבריים שבמקרא', שם, עמ' 128-139; 'ההפכים במקרא', שם, עמ' 139-162.

11. פ' מלצר מציין (בפירוש 'דעת מקרא' לפסוק זה) את הפסוקים "אל בני" (שם"א ב', כד), "אל כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה" (מל"ב ג', יג). ומוסיף "דומה שלא נמצא עוד במקרא 'אל' בפני עצמה". ושם יש לצרף להם גם את "אל אדות הרעה הגדולה הזאת" (שם"ב י"ג, טז). וייתכן שאף במל"ב ג', יג יש מקום לפרש את אל כמילת קריאה המביעה כאב וצער, שהרי בפסוק המקביל (שם, י) באה תחתיה המילה אהה.

12. פ' מלצר, שם: "מילת קריאה שוללת, ויש להשלים במחשבה את הדבר שהיא שוללת". ולעומתו י' זקוביץ, מקרא לישראל - רות, תל אביב-ירושלים תש"ן, עמ' 59: "מילת אל עומדת לעצמה ואינה צריכה להשלמה".

13. כוונתנו לכינוי הגוף הגרוד (בלא אות שימוש לפניו). הכינוי הן בא שלוש פעמים כשלפניו אות שימוש, וכולן בספר יחזקאל: מהן (ט"ז, מז, נב), קהן (י"ח, יד). זאת מלבד הצורות השכיחות קהן ולקח.

14. אין ענייננו פה במילה הנה המציינת זמן או מקום, כגון "עד הנה" (בראשית ט"ו, טז ועוד), "בא הנה" (שם"ב י"ד, לב).

רוש" מעיד שמדובר כאן בלשון 'רעל', ואילו התרגום מפוש שמדובר בראש ממש, ראש של נחש.

אולם בכל זאת נראה שאין פה סתירה: בדיקה רחבה יותר מעלה כי דרכו של התרגום בכל מקום במקרא - בתרגום אונקלוס לתורה, בתרגום יונתן לנביאים ובתרגום איכה - לתרגום את "ראש" שמשמעה 'רעל' בביטוי הכולל את המילים "כרישי חיון" (כראשי נחשים), כגון "הפכתם לראש משפט" (עמוס ו', יב) - "הפכתון לריש חיון בישין דינא"; "וישקנו מי ראש" (ירמיהו ח', יד) - "ואשקנא כס דלנט ביש כרישי חיון". אם כן, לדעת התרגום, כאשר המילה ראש באה במשמעות 'רעל', הרי זו הוראה מטונימית, הקשורה לארס שבראש הנחש.¹⁸

מעתה יש לומר שאף מסורת הניקוד הבבלי מסכימה לתפיסת התרגום, אלא שהיא באה להבחין בין מקום שהמילה ראש שומרת בו עדיין על זיקה להוראתה המקורית, ובין מקום שכבר הושלם בו מעתק המשמעות של מטונימיה והשמטת הסומך. המסורה מבדילה אפוא בין הביטוי "ענבי רוש" ובין הביטוי "ראש פתנים אכזר" בפסוק הסמוך לו. כאשר המילה ראש באה בלא סומך, הושלם גלגול המשמעות ובא דגש. ואילו כאשר הסומך מצוי בפסוק ולא הושמט, כמו בביטוי "ראש פתנים", המילה ראש לא נעקרה לחלוטין ממשמעה המקורי.¹⁹

פי - בין המילים שמנה מלכיאל באה המילה פי בפסוק "כי תחת יפי" (ישעיהו ג', כד), ומלכיאל פירשה מלשון כוייה והפנה למילון בן-יהודה ולפירושו של עמוס חכם.²⁰ ראוי להוסיף כי א' אברונין הציע לראות במילה הזאת קיצור של פהי, כלומר כהות וחוסר ברק, והשווה אותה למילה ני (קיצורה של נהי), שאף אותה מנה מלכיאל בין עשר המילים שהביא.²¹

קד - וכיוון שזקקנו למילים מעין אלה, ראוי להעיר על מילה נוספת הדומה להן במקצת, והיא המילה קד. מילה זו באה פעמיים בשירתו של שמואל הנגיד, ומשמעותה 'לפיד אש'.²² וכבר העירו על כך שמקור המילה בחלוקת תיבות שונה

18. האיטימולוגיה של ראש במשמעות 'רעל' אינה ברורה. לפי מילונו של בן-יהודה (עמ' 6513), "לא נתברר מקור המלה, שאולי שאולה היא מלשון אחרת".

19. רוב המפרשים פירשו "ראש פתנים" מלשון רעל (ראה תרגום רס"ג ופירוש ראב"ע לפסוק במהדורת 'תורת חיים'). מנדלקרן הביא בקונקורדנציה שלו את "ראש פתנים" (כאן ובאיוב כ, טז) במשמעות 'רעל', אך רשם לצדו סימן שאלה.

20. עיין גם בפירושי ראב"ע, ר' אליעזר מבלגנצי ור' יוסף כספי לפסוקנו (שלושת הפירושים באים במהדורת 'מקראות גדולות הכתר') ובדברי עמוס חכם בפירוש 'דעת מקרא' לפסוקנו, הערה 58 ג-ד.

21. א' אברונין, 'מדרש מלים', לשוננו א, תרפ"ח, עמ' 92-93.

22. "גלבי קד ולא שנו להביו יצרי" (בשיר 'עלה אלי ועזרני', דיואן שמואל הנגיד - בן תהלים, מהד' דב ירדן, ירושלים תשכ"ו, עמ' 195); "וכל איש שם לעמת אהלו קד" (שם, עמ' 294).

המילים הן הנה משמשות ככינוי גוף כפול לנסתרות. כך עולה מן התרגום המיוחס ליונתן ("הנזן הנון").¹⁵ וסיוע לפירוש זה עולה מן הניקוד הבבלי, המבחין בין הן שמשמעה 'הנה, הלא' ומנוקדת בצירי ובין כינוי הגוף לנסתרות הנקוד בפתח. בקטע גניזה לספר במדבר בניקוד בבלי שסימנו אא86 בא (כנראה) פתח במילה הן בפסוקנו, ומכאן שראה את המילה ככינוי גוף לנסתרות, כמו התרגום המיוחס ליונתן.¹⁶

רוש - בניקוד הבבלי משמש לפרקים דגש מבחין, ותכליתו לציין כי מילה מסוימת במקום פלוני במקרא שונה במשמעותה מחברותיה הזרות לה בהגייה. בקטע מסורה בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס שפרסם י' יבין בא סימן דגש על האות ר' בביטוי "ענבי רוש" שבשירת האזינו (דברים ל"ב, לב).¹⁷ יבין מעיר כי הר' הדגושה הזאת באה בתנאים שבהם בגדכפ"ת רפות בדרך כלל, ולפיכך הוא משער כי בא הדגש לציין כי משמעות המילה פה היא 'רעל', ולא ראש מחלקי הגוף. הגיית שתי המילים שוות, ודי בכך כדי שהמסורה תעיר על ההבדל במשמעות. נעיר גם כי הכתיב אינו מסייע כאן בהבחנת המשמעויות, שהרי המילה ראש במשמעות 'רעל' נכתבת בפסוקים רבים באל"ף ולא בוי"ו.

במבט ראשון נראה כי הערת המסורה הזאת מעירה על דבר המובן מאליו. אולם אם נתבונן היטב במקרא ובתרגום אונקלוס כאן נראה שיש בה חידוש. המילה ראש באה פה בשני פסוקים סמוכים:

כי מגפן סדם גפנים ומשדמת עמרה ענבמו ענבי רוש אשקלת מררת למו. חמת תנינים ינים וראש פתנים אכזר.

והנה תרגום אונקלוס לפסוקים האלה:

ארי כפועננות עמא דסדום פועננותהון, ולקותהון פעם עמרה, מקתהון בישן כרישי חיון, ותושלמת עובדהון כמרתהון. הא כמרת [כמרת] תנינא פס פועננותהון וכריש פתגי חיון אכזראין.

התרגום לפסוקים אינו מילולי, אלא מטפורי, והפסוק כולו עוסק בעונשם ובמכתם של ישראל. הביטוי "ענבמו ענבי רוש" מתורגם "מקתהון בישן כרישי חיון", היינו: מכותיהם רעות כראשי נחשים. ואע"פ שלשון ענבים שבמשל הוחלף כאן במכות שבנמשל, הרי ניתן להבחין כי 'רוש' שבמשל נתפס כראש ממש, ולא במשמעות רעל. לכאורה, מתקבל כאן מצב מוזר: עדות המסורה על המקרא נראית סותרת את התרגום המתועד באותו קטע מסורה עצמו. שהרי הדגש המבחין באות ר' של "ענבי

15. אולם אונקלוס מתרגם: "הא אינון".

16. ראה: י' יבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 1104.

17. י' יבין, 'קטע מחיבור מסורתי בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס', ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת גן תשל"ד, עמ' 99-163. ראה שם, עמ' 151-152.

ממסורתנו בפסוק "וְעֲצֹמֹתַי כְּמוֹקֵד נִחְרָה" (תהילים ק"ב, ד). בכמה כתבי יד כתוב "כְּמוֹ קֵד" בשתי תיבות. כך בכ"י לנינגרד הידוע (כ"י סנקט פטרבורג, ספרייה לאומית, Evr I B 19a [=כ"י ל]; וכך נדפס במהדורת דותן, המבוססת על כתב היד הזה). וכך גם בכתבי יד נוספים בניקוד טברני ובניקוד בבלי.²³

לפנינו אפוא מילה קצרה לא ידועה, העולה מתוך חלוקת תיבות שאינה מקובלת. וראוי להזכיר עוד שני מקרים מעין זה: "שמחנו כְּיָמוֹת עֵינִיתָנוּ" (תהילים צ', טו) - ייבין מציין כי הפרדת המילה לשתיים (כי מות) מצויה בכ"י ל13 (כ"י סנקט פטרבורג, ספרייה לאומית, Evr II B 34) ובמקצת כתבי יד בניקוד בבלי. בכ"י ל יד ראשונה כתבה "כי מות" בשתי שורות (!) ויד שנייה תיקנה למילה אחת ורשמה הערת מסורה "ל' ומל' וחד מיל' [=וחד מילה]"²⁴.

הערת מסורה שהייתה בראש כתר ארם צובה מסרה כי התיבות "כמוקד", "כימות" (וכן תיבות רבות נוספות) נכתבות ונקראות כמילה אחת, ומכאן שבעל הערת המסורה הכיר את המסורת שלפיה תיבות אלה נכתבות כשתי מילים והתנגד לה.²⁵

מקרה הפוך הוא הפסוק "כי מי נח זאת לי" (ישעיהו נ"ד, ט). כאן המסורת המקובלת היא לכתוב ולקרוא "כי מי" בשתי מילים, ואילו מסורת אחרת מחברת אותן וקוראת "כימי נח", מלשון ימים. כך עולה מתרגום יונתן לפסוק ("כיומי נח"), כך במגילת ישעיהו השלמה, וכך דעת בן אשר לפי ספר החילופים.²⁶

23. י' ייבין, כתר ארם צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 82.

24. ייבין, שם.

25. הערת המסורה הזאת הייתה בדפים הראשונים שבראש הכתר, שאינם ידועים כיום. העתק שלהם נמצא ברשימותיו של יצחק זליגמן ב'ר. ראה מאמרי: 'A Masoretic Note in the Aleppo Codex Concerning the Composite Words', *Textus* 21, 2002, pp. 209-233. וראה עדויות נוספות על קריאת 'כי מות' ו'כמו קד' כשתי מילים, בנוסח המקרא ששימש את הקראי סלמון בן ירוחם, כפי שהוא מעיד בפירושו לספר תהילים (ש' פינסקר, לקוטי קדמוניות, וינה תר"ד, כרך ב, עמ' 131; א' אברונין [לעיל, הערה 21]).

26. ספר החילופים, מהד' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה, עמ' לב. וראה י' ייבין (לעיל, הערה 23), עמ' 82. ואולם נוסח כתר ארם צובה כאן הוא "כי-מי", בשתי מילים!

אסף מאלי

מילים זעירות -

תגובה למאמרו של יוסף עופר

יוסף עופר

עוד על המילים הזעירות -

תגובה לדברי אסף מאלי

תדפיס מתוך מגדים

גיליון מא - טבת תשס"ה

הוצאת תבונות

מכללת יעקב הרצוג להכשרת מורים

ליד ישיבת הר עציון

אסף מאלי

מילים זעירות

תגובה למאמרו של יוסף עופר

קראתי בעניין רב את מאמרו של יוסף עופר. במאמר דן המחבר במילה "כי" (ישעיהו ג', כד) - והצביע על פירושו של א' אברונין,¹ שהמילה "כי" היא קיצור של המילה כהי.

ברצוני לציין את העובדה שהפירוש כהי <כי מצוי כבר לפני אברונין בפירושו של שמעון ברמן.² בדומה לאברונין, גם הוא משווה מילה זו למילה נְהִי־נִי ביחזקאל כ"ז, לב.

אגב, הרטום בפירושו העממי לישעיהו³ מביא את כהי <כי כאחת האפשרויות לפירוש.

* י' עופר, 'עוד מילים זעירות במשמעות לא רגילה', מגדים, עמ' 97-102.

1. א' אברונין, 'מדרש מילים', לשוננו א, תרפ"ח, עמ' 92-93.

2. ש' בערמאן, ספר ישעיהו עם ביאור אוד בהיר, וילנה תרס"ד, עמ' 21.

3. א"ש הרטום, ישעיה, תל אביב תשל"ה, עמ' 22.

עוד על המילים הזעירות

תגובה לדברי אסף מאלי

אני מודה למר אסף מאלי על הערותיו. אכן, ראוי לעקוב אחר כל פירוש מחודש ולנסות לאתר את מקורו הראשון וגם את המהלכים שהיו לו בפרשנות לדורותיה. אף אני אשלים פרט במאמרי ואזכיר כי המילה קד בשירתו של רבי שמואל הנגיד (שנזכרה בסוף מאמרי) נדונה על ידי ציון עוקשי.¹

ובהזדמנות זאת אדון במילה זעירה נוספת המתפרשת בפסוק אחד במקרא בצורה יוצאת דופן, והיא המילה קל.

ירמיהו הנביא מתאר את זנותה של "בגודה" המסמלת את מלכות יהודה, ואומר: "והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ" (ירמיהו ג', ט). מה משמעות הקול בהקשר הזה של תיאור הזנות? מנחם בולה מפרש (בפירוש דעת מקרא לפסוק): "פולחן האלילים היה מלווה רעש החוגגים, ורצה לומר שהרעש בלבד טימא את הארץ".

אולם בפרשנות לדורותיה מהלך פירוש שונה, ולפיו המילה קל אינה מתפרשת במובנה הנפוץ, אלא נגזרת מן השורש קל"ל. פירוש זה משתקף בתרגומים העתיקים - תרגום השבעים, הוולגטה, הפשיטתא ויונתן; נזכר בפרשנות היהודית לדורותיה (כגון אצל רש"י ורד"ק), ומקובל במילונות המקראית ובפרשנות המחקרית.

יש שפירשו כי קל פירושו פחזות, קלות דעת.² תרגום השבעים מתרגם את מקל בהוראת 'אין ואפס' (εἰς οὐθέν). יונתן תרגם: "הוה מדקלילא בעינהא טענתהא, וחיבת ית ארעא, וטענת עם פלחי אבניא ואעיא".³ ונראה שפירש כך: מעשה הזנות אחר עבודה זרה קל בעיניה, ולכן היא מרחיקה לכת ומרחיבה את הזנות עוד יותר, לעצים ולאבנים.⁴

1. צ' עוקשי, מילון שמואל הנגיד על פי שירתו, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 350-351.

2. י' שטיינברג, מילון התנ"ך, תל אביב תשכ"ב, עמ' 745; צ' רדי וח' רבין, המילון החדש לתנ"ך, ירושלים, 1989, עמ' 519.

3. גם רש"י ורד"ק בפירושיהם לפסוק ציינו את הפירוש העולה מן התרגום. רש"י מעיר: "ויונתן תרגם מקל זנותה לשון קלות". ורד"ק: "ענין קלות. ואמר המסר' עליו לית חסר בקלילותא, ופירושו כתרגומ' וכו'".

4. מנדלקרן הזכיר בדבריו בראש הערך 'קול' את תרגום יונתן, השבעים והמסורה, הביא את

והשווה את האמור בהקשר דומה במקצת באחאב: "ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט ויקח אשה את איזבל... וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו" (מל"א ט"ז, לא) ואת האמור בחוטאים במקדש בנבואת יחזקאל: "הנקל לבית יהודה מעשות את התועבות אשר עשו פה כי מלאו את הארץ חמס וישבו להכעיסני והנם שלחים את הזמורה אל אפס" (יחזקאל ח', יז).

רד"ק מביא את הפסוק במילונו (ספר השרשים) בשורש קל"ל (ולא בשורש קל"ל):

והשם: והיה מקל זנותה - והמסורת עליו לית חסר בקלילותא. ובדברי רבותינו ז"ל (ירושלמי חלה פ"ב ה"ד, נח ע"ג) מפרשים אותו כמשמעו ואמרו: קול באשה ערוה, ומה טעם? "והיה מקל זנותה ותחנף [את הארץ ותנאף] את האבן ואת העץ" (ספר השרשים, ברלין תר"ז, עמ' תרנד).

המסורה שמצטט רד"ק מופיעה במהדורת מקראות גדולות (ונציה רפ"ד-רפ"ו): "ל' חסר בקלילותא", ובניסוח שונה במקצת בכ"י לנינגרד B19a: "ל' חס' בקליל". בכתר ארם צובה הערת המסורה אינה מתייחסת למשמעות, אלא רק לכתוב: "ל' חס", היינו שהמילה מקול כתובה תמיד בכתוב מלא (17 פעמים) ורק בפסוקנו היא כתובה בכתוב חסר.

יש קושי בניסוחה של הערת המסורה כפי שהיא באה בדברי רד"ק ובמקראות גדולות: באופן מילולי משתמע ממנה שיש במקרא כמה הופעות של 'מקול' (או של 'קול') במשמעות 'קלילות', ומכולן רק בפסוקנו הכתיב חסר. אולם באמת אין הדבר כן, והמילה יחידאית במשמעות זו. הניסוח של כ"י לנינגרד קשה עוד יותר, שהרי משתמע ממנו שהמילה יחידאית בהגייתה (ל'), וזה ודאי אינו נכון. הערת המסורה צריכה אפוא להתפרש בדרך אחרת: זהו המקום היחיד שהמילה 'מקול' באה בכתוב חסר; ועוד: משמעותה כאן היא מלשון קלילות.⁵ ואולי התכוונה המסורה להסביר בדרך הזאת את הכתיב החסר החריג.

מ' בולה דוחה את הראיה מן הכתיב החסר (בפירוש דעת מקרא לפסוקנו, הערה 7), ומציין כי הכתיב החסר בא במקומות נוספים במקרא. בדיקה מעלה כי המילה קול בלא אות שימוש לפנייה באה לעולם בכתוב מלא (165 פעמים). כאשר לפנייה אות שימוש או שתי אותיות שימוש היא באה 170 פעמים, ורק חמש מהן בכתוב חסר (ובהן פסוקנו). אם כן, למרות שהוכחה גמורה אין כאן, סיוע מסוים לפירוש יש ויש. נראה שהפירוש הזה נוח יותר בפסוק, ומכל מקום הוא פירוש עתיק המהלך בפרשנות לדורותיה.

לפי הפירוש הזה, יש במקרא תיעוד לצורה 'קול' הבאה אחר כך בלשון חז"ל בצירוף 'קול וחומר'. הצורה הזאת, קול בחולם, באה כמה פעמים בכ"י וטיקן 66 של

הפסוק בשורש קל"ל, ושוב, בסימן שאלה, בשורש קל"ל.

5. הניסוח המדויק צריך היה להיות "ל' חס", ובקלילותא" או "ל' חס' ול' בקלילותא".

הספרא ובמקומות אחרים בניקוד הבבלי,⁶ וגם סופר כ"י קויפמן של המשנה כותב כמה פעמים קול וחומר בכתוב מלא (כגון נזיר פ"ז מ"ד וסוטה פ"ו מ"ג).⁷ ואין כאן המקום לדון אם שימוש הלשון הזה בכתוב בירמיהו מניצני השפעת הארמית על העברית הוא, או התפתחות פנימית שחלה בעברית, או שמא לפנינו פירוש משני של הכתוב בירמיהו שנולד בהשפעת הארמית.

6. ראה: י' יבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 804.

7. וראה: א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית ב (עדה ולשון ה), ירושלים תשל"ט, עמ' 271.